

КЛАСИФІКАЦІЯ ФУНКЦІЙ ПРАВА: ІСТОРІЯ ПИТАННЯ

CLASSIFICATION OF FUNCTIONS OF LAW: HISTORY OF THE QUESTION

Коваленко А.А.,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
Київського міжнародного університету*

Стаття присвячена проблемам класифікації функцій права. Особлива увага приділяється порівнянню історичного та сучасного погляду на критерії класифікації. Досліджуються функції та підфункції права. Система функцій права розглядається як складне, ієрархічне утворення. Акцентується на необхідності уніфікованості підходів до критеріїв класифікації функцій права.

Ключові слова: класифікація, критерій, функція, право, систематизація, уніфікація.

Статья посвящена проблемам классификации функций права. Особое внимание уделяется сравнению исторического и современного взгляда на критерии классификации. Исследуются функции и подфункции права. Система функций права рассматривается как сложное, иерархическое образование. Внимание акцентируется на необходимости унифицировать подходы к критериям классификации функций права.

Ключевые слова: классификация, критерии, функция, право, систематизация, унификация.

The article is devoted to problems of classification of functions of law. Particular attention is paid to comparing the historical and modern view of the criteria of classification. Functions and subfunctions of law are investigated. The system of functions of law is regarded as a complex and hierarchical formation. The emphasis is on the need to unify the approaches to the criteria for the classification of the functions of law.

Key words: classification, criteria, function, law, systematization, unification.

Постановка проблеми. Проблеми функцій права є предметом багатьох наукових досліджень. Попри це, чимало питань лишаються актуальними й нині. І це не лише теоретична проблема. Насправді, є й практичний аспект, адже необхідно мати чітке уявлення, які завдання ставляться перед галузевим правовим регулюванням і які функції мають ті чи інші правові норми.

Класифікація якихось явищ, чогось іншого має важливе значення у процесі наукового дослідження. Саме за допомогою детальної класифікації можливим є глибоке пізнання предмета й об'єкта дослідження, їх сутності, властивостей.

Метою статті є дослідження питань, пов'язаних із функціями права, їх класифікацією.

Класифікація функцій права є засобом систематизації, передумовою наукового аналізу досліджуваного об'єкта. Поділяючи об'єкт на частини, вона дозволяє дослідити його в деталізованого вигляді. Також класифікація покликана поєднувати різні, інколи суперечливі прояви об'єкта, пов'язати їх в єдину цільну систему [1, с. 45].

Критеріїв класифікації функцій права в юридичній науці існує чимало, здебільшого такі критеріїв носять об'єктивно-суб'єктивний характер.

«Система функцій права – складне, ієрархічне утворення. Критерії (підстави) класифікації функцій права впливають із системи права, способів його впливу на поведінку людей, особливостей форм реалізації; її (систему функцій) не слід розглядати як назавжди дане і незмінне. Загальне правило тут таке: як тільки певна сфера суспільного життя стає істотно значимою, починає активно регулюватися нормами однієї або всіх галузей права, правомірно

ставити питання про існування відповідної її функції. Однак взаємозв'язок різних функцій не дає підстав для включення однієї самостійної функції до складу іншої» [2, с. 71].

Свого часу відомий вчений – прихильник психологічної теорії права – Л.І. Петражицький, вказуючи на особливу виховну, педагогічну дію права і всієї правової системи, писав, що для загального ознайомлення з характером і соціальним призначенням права важливо особливо мати на увазі два напрями цього нормування, дві спеціальні та суттєві для соціального життя функції права – розподільну та організаційну. Так, атрибутивній природі правової психіки відповідає функція наділення окремих індивідів і груп соціальними (залежними від поведінки членів суспільства по відношенню один до одного) благами, зокрема дистрибутивна, розподільна функції в галузі народного (і міжнародного) господарства, функція розподілу частин родючого ґрунту й інших засобів і знарядь виробництва, предметів споживання, господарських благ між індивідами і групами [3, с. 158–159]. Науковець писав, що в галузі моральної психіки імперативна функція, єдино тут існуюча, має самостійне та виключно вирішальне значення. У галузі ж правової психіки головне і вирішальне значення має атрибутивна функція, а імперативна функція має лише рефлекторне і похідне значення по відношенню до атрибутивної [3, с. 134].

Згодом поділ функцій права на розподільну та організаційну зустрічається й у працях П.А. Сорокіна, присвячених питанням теорії права. При цьому науковець пише здебільшого про розподільчу та організуючу роль права і де-не-де екстраполює цю роль на функції права.

Професор І.С. Фарбер виділяв три основні функції права: 1) функцію правового регулювання суспільних відносин; 2) функцію виховання людей; 3) функцію охорони права [4]. Подібний поділ функцій (на регулятивну, охоронну, виховну) пропонує й німецький вчений І. Вагнер [5, с. 1100].

Відомий німецький фахівець у галузі права Г. Єллінек розмежував матеріальні та формальні функції, але не права, а держави, що за своєю суттю збігалися та означали основні напрями державної діяльності та функції певних груп органів [6, с. 306]. На його думку, держава представляється виключно функцією, державна функція належить до розряду масово-психічних явищ [6, с. 84]. Функція держави є дією держави, а будь-яка дія повинна мати мотив, а отже, і мету: якщо держава має функції, воно тим самим має і цілі. Визнати ж цілями самі функції – означає змішувати цілі із засобами [6, с. 119]. Так, до матеріальних функцій держави, які є наслідком організації державної влади, він відносив такі: законодавство, суд, управління [6, с. 245]. Матеріальні функції держави зумовлюються, по-перше, тим, що діяльність держави спрямована на досягнення її цілей. Правовою метою зумовлюється функція держави, спрямована на встановлення й охорону права, і диференціюється від іншої його функції, спрямованої на утвердження могутності держави і сприяння культурі [6, с. 306].

Як протест проти панування поліцейської держави І. Кант, його прихильники і послідовники схилилися до того, що держава є не об'єднанням безлічі людей під законами права, але право не має ніяких інших функцій, окрім як гарантувати співіснування людей; держава ж має піклуватися здійсненням права. Розглядаючи такий підхід, Г. Єллінек стверджував, що держава, яка обмежена функцією захисту права, ніколи не існувала і не може існувати. Адже будь-яка держава повинна піклуватися вже щонайменше і про власну міжнародну безпеку, що не завжди тотожна із захистом громадян [6, с. 123]. При цьому не лише у зовнішніх, а й внутрішніх відносинах у компетенцію держави входять функції, мета яких спрямована на збереження держави і недоторканність його влади. Державне господарство служить цілям держави у всій їх сукупності, але перш за все воно забезпечує існування держави. Поліція і кримінальне правосуддя захищають не лише індивідуальні й соціальні блага, а й саму державу. Так, у будь-якій державній функції є елемент, метою якого є збереження та посилення самої держави [6, с. 127].

Професор Т.М. Радько виокремлює основні (власне юридичні функції – регулятивна та охоронна; ці функції властиві всім галузям права) та неосновні функції права (компенсаційна, відновлювальна, обмежувальна), функції правових норм [7, с. 131–256]. Дещо раніше вчений писав про такі критерії класифікації: 1) диференціювання функцій відповідно до елементів системи права (загальні, міжгалузеві, галузеві, функції правових інститутів, норм права); 2) за напрямками правового впливу на суспільні відносини виділяються основні та неосновні функції

права (аналогічно існуючої диференціації функцій держави). При цьому до основних функцій, окрім регулятивної та охоронної, віднесено економічну, політичну, виховну функції; до неосновних функцій, які характеризуються тим, що охоплюють менш широку сферу впливу і характерні не для всіх галузей права, віднесено такі, як: обмежувальна, відновна, компенсаційна, екологічна, інформаційна, соціальна (у вузькому сенсі цього слова); 3) за способом впливу права на суспільні відносини – власне юридичні (регулятивна (статична, динамічна) та охоронна) та соціальні функції права [8, с. 124]. Подібне групування пропонується також вченими І.М. Куксінім і П.О. Лаптевим [9].

На думку Н.О. Макарової, «власне юридичні функції права є такими напрямками правового впливу, що найбільш повно відображають природу права, його сутність і соціальне призначення, а тому потребують найбільш пильного вивчення. Як відомо, до числа власне юридичних функцій відносять дві функції права – регулятивну й охоронну. Обидві являють собою досить складні юридичні конструкції, які, з одного боку, проявляються у всіх сферах прикладання права до життя сучасного суспільства (регулювання й охорони потребують найрізноманітніші сфери нашого життя – економіка, політика, освіта тощо). А з іншого – є свого роду мікросистемами, що включають одразу кілька специфічних під функцій» [10, с. 194].

Науковці А.І. Абрамов та А.В. Константинова також пропонують групувати функції права за одним критерієм – об'єкт впливу: власне-юридичні (регулятивна і охоронна) функції; соціальні (економічна, політична, екологічна, власне соціальна та інші) функції; виховна функція, якій відведено відособлене місце [11, с. 29–31].

Вчений О.В. Малько поділяє функції права на два рівні: загальносоціальний рівень (сюди належать такі функції: економічна, політична, виховна, комунікативна), спеціально-юридичний рівень (регулятивна, охоронна функції) [12, с. 35–37].

Відповідно до поглядів німецького соціолога Ніколаса Лумана, право виконує такі функції: 1) регулятивну (спрямована на забезпечення збалансованості всіх елементів соціальної системи, стабілізацію і юридичне закріплення засад сучасного суспільства); 2) суспільну (спрямована на самовідтворення); 3) нормативну стабілізацію прогнозованих відносин (реалізується за допомогою відбору та узагальненого скорочення очікувань, існуючих у суспільстві, та забезпечується стабілізацією об'єктивно-дієвих очікувань, яким і належить дотримуватися надалі); 4) комунікативну; 5) мотиваційну; 6) когнітивну (пізнавальну) [13, с. 72–82]. На наш погляд, у наведеному групуванні дійсно відображається соціологічне підґрунтя права, натомість мало виявляється реальна практична значущість права.

Зустрічається поділ функцій на галузеві (установча, компенсаційно-відновлювальна, заохочувальна, каральна) та спеціальні (регулятивна, охорона, стимулююча, обмежувальна, превентивна)

[14, с. 40–43]. Розглядаючи цей поділ, Н.О. Макарова не погоджується з тим, що такі функції, як компенсаційно-відновлювальна і каральна, належать до групи галузевих (окрім кримінального права, вони не властиві й іншим галузям права). Не цілком правильним є поєднання в одній класифікаційній групі таких функцій, як регулятивна, охоронна, стимулююча, обмежувальна та превентивна. Критерії виділення стимулюючої і обмежувальної функції не можуть співпадати з критеріями виділення регулятивної і охоронної. Перші закладені в напрямках інформаційно-психологічного впливу права, другі – в меті і завданнях, що стоять перед правом. Обмежувальна функція, свою чергу, може бути співвіднесена з охоронним напрямом правового впливу і конкретно з його превентивною (попереджувальною) частиною [15, с. 195]. На наш погляд, в окрему групу цілком допустимо виділяти навіть одну, притаманну одній галузі права функцію.

Відомий фахівець у галузі теорії права, С.С. Алексєєв, спочатку виокремлював дві основні функції права – статичну (виражається у впливі права на суспільні відносини шляхом їх закріплення в тих чи інших правових інститутах) і динамічну (виражається у впливі права на суспільні відносини шляхом оформлення їх руху (динаміки), з її допомогою стає можливим сприяти зміні і вдосконаленню існуючих відносин, а також впровадити в життя нові [16, с. 94]. Згодом С.С. Алексєєв запропонував розглядати функції залежно від того, висвітлюються вони в межах державно-правової частини надбудови або лише в межах самого права. Відповідно до цього критерію у праві можна розрізнити соціально-політичні та спеціально-юридичні функції [17, с. 191]. Про вказані функції пише й теоретик А.Б. Венгерів [18, с. 174].

Розглядаючи функції норм права, Л.А. Морозова виокремлює такі, як: установча (виражається в оформленні та закріпленні фундаментальних соціально-політичних, економічних і духовно-культурних інститутів суспільства. Значною мірою дана функція притаманна конституційним нормам); правонадільна – розкриває позитивний аспект юридичного впливу і має за мету встановлення основ правового статусу суб'єктів права, забезпечення юридичного зв'язку між ними; регулятивна (полягає у встановленні правил належної поведінки, в упорядкуванні сформованих суспільних відносин); охоронна (націлює норми права на захист основ суспільного ладу, соціальних і державних інститутів, забезпечення охорони та стабільності конституційного ладу. Ця функція пов'язана з використанням державного примусу, застосуванням заходів юридичної відповідальності); організаційна (виражається у здійсненні нормами права організуючого впливу на різні сфери суспільного життя; у процесі реалізації цієї функції відбувається консолідація елементів правових відносин у систему правового регулювання); ідеологічна (полягає в тому, що норми права мають ідеологічний вплив на правосвідомість громадськості); аксіологічна (тісно поєднана з ідеологічною, оскільки

спрямована на забезпечення цінностей, що склалися в суспільстві. Разом із тим норми права оцінюють поведінку і вчинки людей, діяльність організацій як правомірні чи неправомірні, соціально корисні або шкідливі, застосовують різні засоби регулювання: заборони, дозволи, зобов'язування або розпорядження); системоутворююча (зумовлена системністю норм права; її сутність проявляється в тому, що норми права забезпечують узгодженість вимог всієї системи права, єдність і взаємодію її елементів – норм права) [19, с. 177].

На думку М.І. Байтіна, для виділення основних і загальних функцій права виступає двоєдиний критерій, який включає два боки впливу права на суспільні відносини: його характер і мету. Коли йдеться про характер впливу права, то необхідно розмежовувати поняття «вплив права» та «правове регулювання», які співвідносяться як загальне та частина. Далі професор пропонує таке групування (класифікацію) функцій права:

- основні загальноправові функції: регулятивно-статична, регулятивно-динамічна та регулятивно-охоронна;

- виховна функція – одна із загальних функцій права, що належить до права як надбудовного явища в цілому, що постійно взаємодіє з різними напрямками та сторонами його дії;

- похідні від основних загальні функції права: економічна, політична, соціально-культурна. Кожна із цих функцій включає в себе певні підфункції (причому, науково-технічна підфункція як складова частина економічної функції права);

- похідні від основних окремі функції права (являють собою комплексний додаток основних спеціально-юридичних функцій до певних менш широких сфер суспільних відносин): екологічна, податкова, демографічна та інші;

- функції, похідні від основних функцій галузей права – це функції конституційного, адміністративного, фінансового, трудового, цивільного, кримінального права й інших галузей права;

- функції, похідні від основних і галузевих функцій правових інститутів – функції встановлення основ конституційного ладу, закріплення прав і свобод людини і громадянина, набуття права власності, інституту адміністративного стягнення тощо;

- функції окремих правових норм, похідні від основних, галузевих і функцій правових інститутів – приміром, заборонювальна, відновлювальна, засновницька [20, с. 137–139, 147–148].

Пропонована М.І. Байтіним система характеризується множинністю застосовуваних критеріїв класифікації функцій права з високорозвиненими зв'язками між підвидами функцій, що розглядаються з позицій диференційованого підходу за глибиною і широтою рівня впливу на суспільні відносини. Очевидно, що використання даної системи, з одного боку, дозволяє здійснити всебічну й об'ємну класифікацію функцій права, з іншого – вибудовує дещо перевантажену для сприйняття картину [11, с. 27]. Дійсно, інколи широке групування, виділення багатьох функцій інколи може

сприйматися як доктринальне перенавантаження правової реальності. Із метою уникнення такого зайвого, інколи практично незначущого перенавантаження, будь-які критерії класифікації, групування тощо мають бути чітко аргументовані.

Інколи зустрічається поділ функцій права на підфункції, оскільки, на думку деяких вчених, кожна функція права складається з декількох підфункцій, синтезуючи при цьому безліч однопорядкових напрямів (приміром, у межах охоронної функції виділяються: правозабезпечувальна, превентивна, каральна, компенсаційна та правовідновлювальна підфункції права [21, с. 95]; відновна, профілак-

тична, контрольна, каральна, конфліктна [22, с. 69]; попереджувальна (превентивна), правовідновлювальна, каральна [23, с. 198]; превентивна, правовідновлювальна, компенсаційна [24, с. 15]; у структурі екологічної функції права виокремлюють природо-користувальну, природоохоронну, функцію відновлення (реконструкції) знищених чи пошкоджених об'єктів природи, керованого розвитку природи, її цілеспрямовану зміна [20, с. 146]).

Отже, як бачимо, на сьогодні є чимало досліджень, присвячених функціям права. Проте потребує певної уніфікованості підхід до критеріїв класифікації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Радько Т.Н., Толстик В.А. *Функции права: монография*. Н. Новгород : Нижегородская высшая школа МВД РФ, 1995. 106 с.
2. Левина С.В. Место и роль воспитательной функции в системе функций права. *Общество и право*. 2010. Выпуск № 1(28). С. 68–73.
3. Петражицкий Л.И. *Теория права и государства в связи с теорией нравственности*. Серия «Мир культуры, истории и философии». Санкт-Петербург : Издательство «Лань», 2000. 608 с.
4. Фарбер И.Е. *О сущности права : учеб. пособие / под ред. Н.Б. Зейдера*. Саратов : СГУ, 1959. 75 с.
5. Wagner I. *Zum Problem der Funktionen des sozialistischen Rechts*. *Staat und Recht*. 1978. № 11. P. 1100.
6. Еллинек Г. *Общее учение о государстве / Вступительная статья докт. юрид. наук, проф. И.Ю. Козлихина*. Санкт-Петербург : Издательство «Юридический центр Пресс», 2004. 750 с.
7. Радько Т.Н. *Теория функций права : монография*. Москва : Проспект, 2014. 272 с.
8. Радько Т.Н. *Теория государства и права в схемах и определениях*. Учебное пособие. Москва : «Проспект», 2011. 135 с.
9. Куксин И.Н., Лаптев П.А. *Теоретические основы классификации функций права*. *Юридическая наука*. 2012. Выпуск № 4. С. 13–19.
10. Макарова Н.А. *К вопросу о подфункциях охранительной функции права*. *Вестник Самарского государственного университета*. 2013. Выпуск № 2(103). С. 194–199.
11. Константинова А.В. *Формы осуществления функций права : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01*. Челябинск, 2014. 179 с.
12. Малько А.В. *Теория государства и права в схемах, определениях и комментариях*. Москва : Проспект, 2010. 144 с.
13. Посконина О.В. *Никлас Луман о политической и юридической подсистемах общества*. Ижевск : Изд-во Удмуртского ун-та, 1997. 124 с.
14. Цикаришвили О.Г. *Охранительная функция российского права : дис. ... канд. юрид. наук*. Саратов. 2008. 176 с.
15. Макарова Н.А. *К вопросу о подфункциях охранительной функции права*. *Вестник Самарского государственного университета*. 2013. Выпуск № 2(103). С. 194–199.
16. Алексеев С.С. *Проблемы теории права: основные вопросы общей теории социалистического права*. Курс лекций в 2-х томах. Том 1 / Науч. ред.: Русинов Р.К. ; Отв. за вып. : Семенов В.М. Свердловск : Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1972. 396 с.
17. Алексеев С.С. *Общая теория права*. Том I. Москва : Юрид. лит., 1981. 360 с.
18. Венгеров А.Б. *Теория государства и права Учебник для юридических вузов* Москва : Юриспруденция, 2005. 595 с.
19. Морозова Л.А. *Теория государства и права : учебник*. 4-е изд., перераб. и доп. Москва : Российское юридическое образование, 2010. 384 с.
20. Байтин М.И. *Сущность права (современное нормативное правопонимание на грани двух веков)*. Саратов : СГАП, 2001. 416 с.
21. Карташов В.Н. *Введение в общую теорию правовой системы общества: курс лекций*. Ярославль : Яросл. гос. ун-т, 1995. 137 с.
22. Казьмин И.Ф. *Общие проблемы права в условиях научно-технического прогресса*. Москва : Юридическая литература, 1986. 192 с.
23. Макарова Н.А. *К вопросу о подфункциях охранительной функции права*. *Вестник Самарского государственного университета*. 2013. Выпуск № 2(103). С. 194–199.
24. Курцев И.А. *Проблемы реализации охранительной функции права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук*. Краснодар, 2008. 28 с.